

Kovács Judit-Tünde

Agrárvállalkozások létrehozását és működését meghatározó külső tényezők

A székelyföldi térség innovatív agrárvállalkozásai bizonyos mértékben betagozódnak abba a társadalmi és térbeli dimenzióba, amelyben létrejönnek és tevékenységük által többletet visznek a ruralitásba. Ez a folyamat az agrárvállalkozók közvetlen környezetében rendelkezésre álló belső, helyi erőforrások és különböző globális, külső hatások eredményeként alakul ki. A családi kontextushoz képest külsőnek tekinthető a külföldön szerzett tapasztalat, a térségben korábban létező innovatív gyakorlat átvétele, a képzési programokon való részvétel, a támogatási források felhasználása, a térségi szakember segítségének igénybevétele, valamint az intézményes rendszerben szerzett előzetes tudás. A tanulmányban harminchárom térségi agrárvállalkozóval készített interjú szövegeiben azonosítom és vizsgálom ezt a hat típust.

*Kulcsszavak: Székelyföld, agrárinnováció, vidékfejlesztés, külső hatás
JEL-kód: Q12*

External factors defining the establishment and activity of agricultural enterprises

Innovative agricultural enterprises in the Szekler region are to a certain extent embedded in the social and spatial dimension in which they are emerging and bring added value to rurality through their activities. This process is the result of the combination of internal, local resources available to agricultural entrepreneurs in their close environment and various global, external factors. In relation to the familial context, experience gained abroad, the adoption of innovative practices previously existing in the region, participation in training programmes, access to funding, the assistance of regional specialists and prior knowledge acquired in the institutional system can be considered external. In this study, I identify and examine these six types of external factors in the interviews made with thirty-three agricultural entrepreneurs in the region.

Keywords: Szeklerland, agricultural innovation, rural development, external impact
JEL-code: Q12

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.23>

Bevezetés

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a székelyföldi térség kisméretű, újszerű agrárjellegű vállalkozásainak kiépülési folyamatában milyen alkotóelemek kerülnek felhasználásra. Ez a megközelítés a vidéki térségek vállalkozásainak elemzésével foglalkozó megközelítések köréből a kontextuális fordulathoz kapcsolódik (Welter 2011, Korsgaard és Anderson 2015, McKeever és társai 2014). Ennek a megközelítésnek a képviselői a vállalkozást olyan folyamatként értelmezik, amely négy dimenzió alkotóelemeit hasznosíthatja a kiépülés és a működés során: az üzleti, a társadalmi, az intézményi és térbeli dimenzió elemeit (Welter 2011). Tekintettel arra, hogy a vidéki térség adottságai mind a négy dimenzió tekintetében eltérnek az urbanizált, fejlett gazdasággal rendelkező térség adottságaitól, a vidéki térségben szerveződő vállalkozások építkezési folyamata is másként alakul. A vidéki kontextus adottságaiból következik az, hogy az ilyen térségben szerveződő vállalkozások – a térségen belüli adottságok beépítése mellett – jelentős mértékben hasznosíthatnak külső alkotóelemeket is. A belső és a külső elemek összekapcsolódása (interferenciája) fontos mozzanat abban a tekintetben, hogy ezáltal a kiépülő vállalkozások – a vidéki kontextushoz viszonyítva – valamilyen „többletet” adnak hozzá a gyengén fejlett vidéki térséghez (Pato 2020) ez a többlet lehet új termék, szolgáltatás, technológiai

eljárás vagy működési modell. Ennek a többletnek a révén a vidéki vállalkozások a vidéki tér részévé válnak, beágyazódnak a vidéki térség társadalmi, gazdasági környezetébe. Térségi innovatív szerepük egyfelől ezeknek a többletnek az előállításához, másfelől pedig működési modelljeik társadalmi beágyazódásához köthető (Müller és Korsgaard 2018).

Az innovatív rurális vállalkozások gyakorlata vidéki térségenként nagyon eltérő lehet abból adódóan, hogy a szóban forgó vidéki térség milyen adottságokkal rendelkezik, a vállalkozók milyen belső adottságokat használnak fel vállalkozásaik kialakítása és működtetése során, illetve milyen külső alkotóelemekhez fordulnak. Az elemzésben arra teszek kísérletet, hogy a székelyföldi térség innovatív agrár vállalkozóival folytatott interjúsorozat anyagai alapján a külső tényezőket azonosítsam.

Az elemzés aktualitását egyfelől az adja, hogy a vizsgált térségben a 2000-es évek elejétől folyamatosan gyarapszik az olyan kisméretű agrárjellegű kezdeményezések és vállalkozások száma, amelyek az előállított termékek, az alkalmazott termelési technológiák, vagy a vállalkozás menedzsmentje tekintetében lényeges mértékben eltérnek a térségi agrártermelésre hagyományosan jellemző önfenntartó családi gazdálkodási modelltől, ennek folyományaként a térségi agrárgazdaság kontextusában innovációnak minősülnek. Az ezzel a jelenségkörrel 2011-től rendszeresen foglalkozó kutatási program tanulmányai (például Bíró 2018, Magyar és Bíró 2018, Bíró és Sárosi-Blága 2020, Bíró és Sárosi-Blága 2021) ezeket a kezdeményezéseket – a térségi kontextushoz viszonyítva – vidéki innovációs folyamatként kezelik és elemzik, jelen kutatás ehhez a szakmai programhoz illeszkedik.²

A téma elemzésének térségi aktualitása mellett szól továbbá az a tény is, hogy elemzésünk szerint (Bíró és Kovács in press) az „új vidékfejlesztési paradigma” névvel jelölt (OECD 2006) globális jellegű folyamat, – amely a vidéki térségek felértékelődéséhez, az endogén adottságok hasznosításához, az úgynevezett poszt-produktivista fordulathoz vezetett (Almstedt és társai 2014, Shucksmith 2010, Murdoch, 2000, van der Ploeg és társai 2000, Woods 2007) – ebben a térségben is egyre fokozódó mértékben érezteti a hatását. A van der Ploeg és munkatársai által megjelölt öt dimenzió mindegyikében (az agrárium reakciója az új társadalmi igényekre és elvárásokra, új együttműködési formák kialakulása, az egyéni háztartások szerepének előtérbe kerülése, a termelők körének diverzifikálódása, szakpolitikák és programok megjelenése (van der Ploeg és társai 2000:392-394) kimutatható ennek a soktényezős, többszereplős, komplex folyamatnak a hatása, és az tapasztalható, hogy a külső hatások és a térségi társadalmi-gazdasági kontextus találkozási felületei mentén, a külső és belső hatások interferenciája során termelődnek ki azok a térségi agrár-vállalkozói gyakorlatok, amelyek ebben a vidéki közegben társadalmi innovációként értelmezhetők. Ennek a folyamatnak az egyre növekvő térségi szerepe is olyan tényező, amely szükségessé teszi a külső hatások elemzésének napirendre vételét (Bíró 2019). Nem utolsó sorban pedig utalni szeretnék arra, hogy az agrárjellegű térségi tudáskontextus szerkezetével és működési modelljeivel foglalkozó tanulmánykötet (Bíró és Magyar 2020) anyagai is felhívják a figyelmet – elsősorban a szakmai ismeretek szerzése terén – a külső hatások térségi szerepének fontosságára. Az innovatív agrár-vállalkozások szerveződése és működése kapcsán első alkalommal 2017-ben foglalkoztam kisebb mintán (19 interjú elemzése), feltáró jelleggel a térségi kontextushoz sorolható és a külsőként megjelölhető alkotóelemek azonosításával (Kovács 2017, 2018), elsősorban a vállalkozások tervezésének és indításának körülményeire összpontosítva. Térségi kontextushoz tartozó (belső) elemnek/hatásnak tekintetem azokat a tényezőket, amelyek az interjúalanyok közvetlen környezetében találhatóak és ösztönző szerepük van a vállalkozás elindításában, működtetésében. Ide sorolhatóak az olyan vagyonelemek, humán erőforrások és tudáskészletek, melyek ebben a térségben, a vállalkozó közvetlen környezetében állnak a rendelkezésre, és amelyek köréből saját elképzeléseik és igényeik szerint szabadon válogathatnak. A külső tényezők definiálásában figyelembe kell venni annak a helyi gazdálkodási gyakorlatnak, illetve az ahhoz kapcsolódó mentalitásnak és magatartási modellnek a jellemzőit, amely a – napjainkban is domináns – hagyományos önfenntartó családi gazdálkodásra jellemző. Külsőnek

² A kutatási program kiadványait lásd: www.pahru.ro

tekinthető egy alkotóelem vagy hatás abban az értelemben, hogy a domináns gazdálkodási tudáshoz (tacit és explicit tudáshoz) és gyakorlathoz viszonyítva újdonságot, mást, szokatlant jelent. Változást jelent vagy a változás lehetőségét hordozza. Külsőnek tekinthetők a vállalkozás indításának és működtetésének minden olyan komponensei, amelyek (1.) nem tartoznak a térségre jellemző hagyományos, önfenntartó családi gazdálkodási modellhez és (2.) amelyek ugyanakkor túlmutatnak azon a családi gazdaság kontextuson, amelyben az interjúalany szocializálódott. Az ilyen külsőként értelmezett és értékelt komponensek származhatnak a térségen kívülről (példa erre a más országban, más térségben szerzett tudás vagy tapasztalat, a szakmai anyagokban vagy a médiafelületeken (internet, TV, rádió, újság) szerzett ismeret. De külsőnek minősül az olyan komponens is (tudás vagy gyakorlat), amelyet korábban már valaki más behozott ebbe a térségbe, de még nem terjedt el, nem vált elfogadottá. A külső elem fontos összetevője nem a távoli eredet, hanem az általa hordozott változás (innováció), illetve egyes esetekben még csak a változás lehetősége. Minden ilyen külső elem megjelenése kihívást jelent a domináns térségi gazdálkodási gyakorlat és szemlélet számára. Ennek a gazdálkodási szemléletnek az ereje, meghatározó társadalmi szerepe nem csupán abból táplálkozik, hogy a szétaprózott földbirtokra alapozó holisztikus és önfenntartó családi gazdálkodásnak ebben a térségben sok évtizedes hagyománya van, hanem abból is, hogy ez a gazdálkodási gyakorlat a térsz-ek felszámolását követően, az 1990-es évek közepétől rehabilitálódott, újjászerveződött, újra széleskörű társadalmi legitimitást nyert (Laki és Biró 2001). Az innovatív agrárvállalkozásokat ösztönző külső hatások erre a fogadó kontextusra vetítődtek rá, újdonságukat, innovációs szerepüket az ettől a fogadó közegetől való eltérésük generálja.

Terep és módszer

A székelyföldi térségre napjainkban háromféle gazdálkodási modell jellemző. A domináns modell a családi léptékű hagyományos gazdálkodás, amelyre a több darabból álló kisméretű földbirtok, a családtagok munkaerőre való alapozás, a holisztikus jelleg (minden termékből egy kevés), a pénzkiváltásra való törekvés, a szinten tartás igénye, az üzleti modell elemeinek a teljes hiánya jellemző. Ilyen gazdálkodási gyakorlatot a térségi háztartások több mint fele (a városi lakosságot is beleértve) folytat valamilyen formában és mértékben. Az üzemszerűen működő farmok jelentik a térségre jellemző második gazdálkodási modellt. Ezek száma azonban egyelőre nagyon kevés (Biró 2019).

A kisméretű, sok esetben kísérleti jellegű innovatív vállalkozások – ezek a 2000-es évek elejétől kezdtek gyarapodni a térségben – újszerű megoldásokat ültetnek gyakorlatba, eltérnek a térségre jellemző gazdálkodási formáktól. Az innovatív gazdák a térségre korábban egyáltalán nem jellemző növények termesztésével (energiafűz, szalmavirág, francia dió, homoktövis) és állatok tenyésztésével (magyar szürkemarha, csinesilla, fajnyulak, skót húsmarha, csiga, giliszta) foglalkoznak, vállalkozásukban gyakran a külföldi technológia és új, fenntartható, környezettudatos szemléletmódot érvényesül (Biró és Magyar 2014). Erre a harmadik csoportra jellemző a belső és a külső komponenseknek a vállalkozási folyamatba való beépítése. Az innovatív vállalkozások közvetlen környezetéből származó belső komponensek szerepével kapcsolatban fontos kiemelni, hogy tapasztalataink szerint nem oppozícióban állnak a külső komponensekkel, hanem inkább olyan „készletként” működnek, amelyeket a külső komponensekkel való kapcsolat „kelt életre”, hoz be tényleges a vállalkozásépítés és működtetés folyamatába. Részben tehát fogadó felületként, kontextusként működnek. Az itt következő, korábban végezett elemzésből származó (Kovács 2018) rövid összefoglaló jelzi azt, hogy az elemzett agrárvállalkozások sokféle elemet hasznosíthatnak a rendelkezésükre álló térségi kontextusból, és a külső hatások/elemek számbavétele során tekintettel kell lenni arra, hogy a külső elemek mellett a belső elemek szerepe is jelentős.

A belső elemek halmazába azokat a meglévő adottságok sorolhatók, amelyek az interjúalanyok rendelkezésére álltak a vállalkozásuk elindításakor, például a szülőktől, nagyszülőktől örökölt földterület, épület, mezőgazdasági gép, a családi munkaerő, mint a vállalkozás működtetéséhez

szükséges humánerőforrás, a gazdálkodással kapcsolatos már meglévő tapasztalat és tudás, illetve a mezőgazdasági tevékenység iránt való elköteleződés. Az agrárvállalkozók szabadon döntenek arról, hogy az imént felsorolt elemek közül melyeket használják fel és milyen módon építik be azokat a gazdaságukba.

A belső tényezők egyik csoportját a *gazdasági tőke* képezi, ide tartoznak a földterületek, birtokok, mezőgazdasági gépek, állatállomány, ingatlanok, legtöbb esetben ezek régi családi házat vagy istállót jelentenek és öröklés vagy használatra való átengedés révén kerültek az interjúalanyok tulajdonába. A meglévő földeken korábban a szülők, nagyszülők folytattak hagyományos háztáji gazdálkodást, az interjúalanyok számára magától értetődő, hogy ezeket a területeket nem hagyják parlagon, csak másként művelik meg. Például ahol korábban a szülők krumplit termesztettek, ott a fiatal gazda gyógynövényeket ültetett, a terület ugyanaz maradt, csupán egy funkcióváltás történt.

A belső tényezőkhöz sorolható a *családi tőke is*, mint rendelkezésre álló erőforrás. Az újszerű vállalkozások mögött esetenként nem egy személy, hanem egy egész család áll. De beépíthető a vállalkozás menetébe a rokonság, vagy akár a szomszédság szakértelme vagy munkaereje is. Például a pályázati elszámolást, a vele járó papírmunkát a családtagok végzik, míg ismerősök besegítenek a könyvelésbe, alkalmanként egyéb tevékenységekbe. Nem szerződéses, hanem bizalmi viszonyokon alapuló kapcsolatrendszer hasznosításáról van szó, az együttműködés számára a garanciát a vérségi, szociális vagy területiális kapcsolat jelenti.

Szintén belső elem a szülőktől, nagyszülőktől örökölt hagyományos gazdálkodási modellből származó *személyes tudás és tapasztalat*, melyet olykor velük született adottságként fogalmazznak meg az interjúalanyok. Az agrárvállalkozók gyermekkorukban részt vettek a család mezőgazdasági tevékenységében, ahol olyan gyakorlatot sajátítottak el, amely hasznosítható számukra. Ide sorolható komponens a mezőgazdaság iránti elköteleződés, az állatok vagy a föld szeretete, az agrárjellegű munkavégzés kedvelése (Kovács 2018).

A *külső hatások elemzéséhez* harminchárom agrárvállalkozóval készített interjú szövegeit dolgoztam fel. Az interjúk a csíkszeredai székhelyű Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány által kezdeményezett és támogatott térségi agrárinnovációs kutatási programsorozat keretében készültek. A nyolc évet felölelő kutatássorozatból két évet választottam ki, az interjúk, amelyek készítésében én is részt vettem³, 2016-ban, illetve 2017-ben kerültek publikálásra Biró Zoltán és Magyar Ferenc szerkesztésében: *Agrárinnováció – térségi esély Fiatal gazdák a székelyföldi térségben*, valamint *A generációváltás esélyei agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben* címmel.

A kutatásban többszintű, kvalitatív adatgyűjtésre került sor: a félig strukturált interjúk elemzését segítik azok az esettanulmányok, informális megfigyelések és a téma szempontjából releváns további dokumentumelemzések, amelyek a vállalkozók mikroszintű tevékenységeinek és a térségi kontextus szintjének, valamint a két szint közötti kölcsönhatásnak a feltárására irányultak (Glaser és Straus 1967, Miles és Huberman 1994, Yin 2009).

A jelen tanulmányban elemzett harminchárom interjú esetében az énről szóló narratívákat egyetlen szövegekpuszként kezeltem. Gergen-Gergen (1984) szerint az ilyen narratívákat események irányítják, és inkább tekinthetők társadalmi – értékelő, összegző –, mint egyéni folyamatoknak.

Egy elemzési dimenziókat és az azokhoz kapcsolódó általános és specifikus kulcsfogalmakat tartalmazó elemzési rács segítségével kivonatoltam azokat a szövegrészeket, amelyek explicit vagy implicit módon külső hatás tényét jelezték vagy azokra utaltak. Az ily módon azonosított 260 szövegegységet tartalmi elemek szerint csoportosítottam és elemeztem az alábbiak szerint:

³ A kutatási programmal és a kutatás módszertanával kapcsolatos információkat részletesebben lásd a program publikációiban (Biró és Magyar 2016, 2017).

1. Külső/távoli helyeken szerzett személyes tapasztalat vagy megfigyelés során szerzett ismeret, alkalmi/eseti benyomás. Ennek három alapformája gyakori: (a.) személyes tapasztalat, (b.) digitális felület vagy szakirodalmi anyag, illetve (c.) külföldről származó, a vállalkozásba beépített konkrét technológia, behozott állatállomány.
2. A térségen belül már működő innovatív gyakorlat vagy tudás átvétele, multiplikálása, az erre történő ráerősítés;
3. A vállalkozás indításához vagy működtetésének időszakához kapcsolódó, képzési programokon szerzett tudás (tanfolyam, alkalmi képzés, konferencia, szakmai fórum)
4. Támogatási források, pályázatok, banki hitelek igénybevétele, azok ösztönző szerepe
5. Térségi szakember tudásának igénybevétele (állatorvos, könyvelő stb.)
6. Intézményes oktatási rendszerben szerzett előzetes szakmai tudás (középfokú szakmai képzés, egyetemi képzés).

Külső hatások, összetevők a vállalkozásokban

Tanulmányom elemzési részében a székelyföldi térség kisméretű, újszerű agrárvállalkozásainak kiépülési folyamatában a vállalkozó egyéni, valamint közvetlen családjának erőforrásaihoz képest külsőként értelmezhető alkotóelemek hat típusának bemutatására kerül sor: (1) külső helyeken szerzett tapasztalat, ismeret, (2) a térségben már létező innovatív gyakorlat átvétele, (3) képzési programok, (4) támogatási források, (5) térségi szakember segítségének igénybevétele, (6) intézményes rendszerben szerzett előzetes tudás.

1. Külső helyeken szerzett tapasztalat, ismeret

Az elemzett anyagban hetvenhét szövegrészben történik megjelölés vagy utalás olyan tudásra, tapasztalatra, eszközökre, amelyeket a térségen kívülről szerzett az agrárvállalkozó. Az említések skálája rendkívül széles, ugyanakkor rendkívül sokfélék azok a helyzetek, alkalmak, események is amelyekben személyes tapasztalatszerzésre sor került. Akár személyes vagy csoportos külföldi útról, technológia megismeréséről, eszköz beszerzéséről vagy digitális felületen való tájékozódásáról legyen is szó, a hangsúly mindig a megfigyelő személyes én előtérbe helyezésén van. Az egyes szám első személynek ez a nagyon hangsúlyos előtérbe hozása a tapasztalat és tudásszerzés egyediesített, individuális voltára, a személyes érdemre, igyekezetre, a személyesen elért eredményre hívja fel a figyelmet. További gyakori összetevője a megfigyelési, tudásszerzési helyzetnek az alkalmi jelleg, az esetlegesség, a véletlenszerűség. Ennek a két alkotóelemnek (személyesség, alkalmi jellege) a gyakori jelenléte összefüggésben lehet azzal, hogy a térségi innovatív agrárvállalkozások létrejöttük után szigetszerűen, pontszerűen működnek, a hálózatokba való kapcsolódásuk ritkán tapasztalható, vagy ha jelen van, akkor csekély mértékű. Az interjúanyagok tanulsága szerint az indulást megelőző tudás és tapasztalatszerzés gyakorlata mintegy előrevetíti az önállóságra, egyediségre alapozó későbbi működési modellt. A külső helyen szerzett ismeret, tapasztalat három formája (terepen szerzett személyes, digitális felületen szerzett tapasztalat, technológia megtanulása vagy eszköz beszerzése) egyenlően, körülbelül egyharmad-egyharmad arányban fordul elő az interjúanyagokban, az alábbiakban röviden összefoglalom az ezzel kapcsolatos megfigyeléseimet.

1.1.

Személyes tapasztalat, benyomás, megfigyelés során szerzett ismeret. Ide tartoznak a magán úton megszervezett farmlátogatások, kiállításokon való részvételek, nyugati országokban mezőgazdaság területén szerzett munkatapasztalat, eszmecserék, ahonnan az agrárvállalkozó a rendelkezésére álló, már meglévő térségi tudáshalmazhoz képest új nézeteket, technológiát, szemléletet ismer meg. Elsősorban nyugat-európai országokban szerzett tapasztalatokat jelölnek meg az interjúalanyok, mint például Magyarország, Németország, Svájc, Anglia, Franciaország, ahol farmokon, mezőgazdasági ágazatokban, agroturisztikai panziókban dolgoztak és a hosszabb

ideig tartó ottlétük során sajátítottak el egy, abban az országban már jól működő modellt, tehát már dolgoztak abban az ágazatban, amelyet meg szerettek volna itthon honosítani. A tapasztalatszerzés további módja az alkalmi, eseti, személyes, bizalmi jellegű ismeretszerzés, például egy farm vagy ültetvény egyszeri, célirányos meglátogatása, ez egyéni úton szervezett és rövid időtartamú tájékozódás. Egyes esetekben az agrárvállalkozó előzetesen felkészül a látogatásra, amelyet saját maga tervez meg, tudja, hogy kihez megy és milyen szándékkal, kérdésekkel: *„Elmentem Ploiesti-re és egy bácsikához, aki azt mondta, hogy ők diót termelnek s dióültetvényeket csinálnak, s hogy ők csemetéket adnak el, s elmentem, hogy nézzem meg, lássak csodát. (...) Elmentem Vranceaba, utána Iaşiba...”*. Az ismeretszerzés viszont lehet véletlenszerű is: *„Az ötlet onnan jött, hogy elmentünk Magyarországra, ugyanis a feleségem unokatestvérei ott laknak Cegléden. Ők vitték a gyümölcsöt a gyümölcsfeldolgozóba, így mi is elmentünk, hogy nézzük meg. Ott nekem nagyon megtetszett az a zsongás, ami a feldolgozóban volt, mikor hozták a gyümölcsöt. S akkor elhatároztuk, hogy itthon ugyanezt megcsináljuk”*.

A tudásszerzés további formája az olyan eseményeken való részvétel, ahol az ágazat több szereplője is található, ezek lehetnek a térségen kívüli kiállítások, eszmecsere, szakmai utak, de külföldön élő szakemberekkel történő kapcsolattartás is: *„Tavaly nyáron is a profi mérnökökkel mentünk kirándulni, és többek között azért is, mert Toszkána vidéke volt, hogy ott volt lehetőség két mérnökkel meglátogatni”*. Az interjúalanyok szerint ezek az események több szempontból is hasznosak, egyrészt szakmai szempontok miatt látogatnak el mintagazdaságokba, ahol sikeres agrárgyakorlat zajlik, másrészt helyi érdekeltségű gazdák csoportosan utaznak el, ez egy újabb lehetőséget biztosít a párbeszédre, a szempontok és szemléletek megvitatására.

1.2.

Internet, szakkönyv, média. A vállalkozás megalapozásához vagy működtetéséhez szükséges információkat sok esetben szakkönyvekből, világhálóról, fórumokról szerzi be az interjúalany: *„A csincillákról még ezelőtt 20 éve olvashattunk volt internetről, ami egy könyv formájában terjedt, és már akkor gondolkodtunk kisállatokkal, de akkor nem próbáltuk meg. Most már itthon könyveink is vannak”*. A térségből hiányzó, a gazdaság működtetéséhez szükséges tudást, gyakorlatot különböző szakkönyvekből, vagy a világhálóról hozzák be, ez azonban nem programszerű, hanem alkalmi, eseti tudásszerzés. Ez a véletlenszerű ismeretszerzés formálisnak, személytelennek tekinthető olyan szempontból, hogy nincs visszacsatolási lehetőség, az egyéni, specifikus kérdésekre nem biztos, hogy megtalálják a választ. Véletlenszerű az is, hogy milyen digitális felületekre bukkanak rá. Az információk pedig lehetnek ellentmondásosak, egyes források megbízhatósága nem garantált: *„Nagyon sok konkrét leírás van a Wikipédián például. Most szeretnék tárkonyt termesztani ecetnek. Ha beírod, hogy tárkonytermesztés, annyi szakszöveg jön elő, hogy nem is érted.”*

1.3.

Termékek, gépsorok vagy állatállomány behozása a térségbe. Az innovatív agrárvállalkozók kísérleteznek a térségre nem jellemző állatfajták tenyésztésével, ilyen a Hortobágyról hozott szürkemarha, a csincilla, a skót fajta húsmarha, Hunyadról vásárolt fajtyúk, külföldi méhanyák: *„A cégnek most van jelenleg 200 darab húsmarhája, amelyből 140 darab aberdeen angus, skót fajta húsmarha és 60 darab limousin, ilyen keresztezett limousin angussal, próbáljuk a limousin terméket angus bikával fedezni, mivelhogy jobb az eladás és jobb a súlygyarapodás is a borjaknál. Szében melletti svájci cégtől vásároltam 35 piros és fekete változatú angus üszőt és egy tenyészbikát”*. A régióban nem őshonos növényfajták termesztésére példa a svéd energiafűz, a homoktövis, a moldvai diócsemeték. A rurális térségben szintén a nyugati technológiát honosítják meg egy-egy gépsor importálásával és működtetésével: *„A gépgyártótól személyesen hoztuk el a gépet Ausztriából, és sok mindent elmondott, sok mindent megmutatott személyesen...”*. A nyugati technológia meghonosítását, az eszköz- vagy állatvásárlást megelőzi egy keresési folyamat. Először meg kell találni azt a gépsort vagy állatot, illetve növényt, amelyet honosítani szeretne az interjúalany, ezt követi a kapcsolatfelvétel, a személyes megkeresés, ami lehet egyszeri találkozás

vagy tartós kapcsolat, később következik az üzletkötés és a szállítás lebonyolítása. Például aki egy nemesítőtől vásárol homoktövis töveket, az vele együtt a termesztési technológiát is behozza a térségbe. Minden nem őshonos állat tenyésztése és növény termesztése során a gondozásukkal járó tudást is importálják az innovatív gazdák.

2. A térségben már létező innovatív gyakorlat átvétele

A második csoportba sorolt hetvenegy kijelentés a térségen belül már létező, működő innovatív gyakorlat vagy tudás átvételével, annak sokszorosításával és az innovatív folyamatokra való rásegítéssel kapcsolatos. Az elemzett szövegek alapján két típusú kapcsolat és eljárás mód alakult ki ezen a téren.

Megfigyelhető, hogy az innovatív agrár vállalkozások sok esetben a térségben már megjelent innovációs kezdeményezést követik. Ilyenekből kevés van, ezért ezeket meg kell keresni, helyszíni tapasztalatra, személyes kapcsolat kialakítására van szükség. Ugyanolyan személyes, eseti jellegű tapasztalatszerzési gyakorlat működik ebben az esetben, mint a fentiekben ismertetett külföldi tájékozódás esetében: „... megkerestük az illetőt, elmentünk, megnéztük, milyen egy kezdti ültetvény, tanácsokat kértünk tőle, például a homoktövissel kapcsolatban elmentünk Kovásznára, itt közel van egy fiatalember”. A már működő minta átvételére irányuló személyes jellegű kapcsolat lehet egyszeri találkozási, tapasztalatszerzési alkalom, de kialakulhat tartós kapcsolat, tudásmegosztás is. Ebből kialakulhat két vállalkozó között tartós kapcsolat vagy későbbi együttműködés is: „Van egy gazda Bélafalván, neki a felesége a barátnőm is nekem, és állandóan eszmecserét tartunk, hogy ezt én úgy csináltam, ez nekem bejött”. Az ilyen együttműködés lehet komplementer jellegű is, így például a szalmavirágot termesztő interjúalany legnagyobb felvásárlója egy virágkereskedő, a bizalmas kapcsolat ebben az esetben is sok személyes tartalmat hordoz: „... egy csíkszeredai rózsatermesztő minden évben jön, tudja, hogy mennyi staticám van és viszi is el, ő biztatott, hogy tegyek nagyon sokat, korlátlan mennyiségben el fogja vinni”.

Az innovációk térségen belüli átadásának másik formája sokkal ritkábban fordul elő, működési formája kezdetleges, kevés agrár vállalkozót érint. Ez a hálózati jellegű információ megosztás egy-egy térségen belül és egy-egy ágazaton belül. Kis létszámú, informális, zárt körben alakulhat is, jellemző példa a méhészek tapasztalatszerése. A hasonló tevékenységet folytató gazdák alkalmi jelleggel, nem szervezett formában tapasztalatot, terméket, magokat cserélnek. Vásárok esetén eladási árakat egyeztetnek. Ritkább esetben az is előfordul, hogy csoportos találkozó formájában megismerik egymás gyakorlatát, információkat osztanak meg egymással. „Szerzek kollégáktól, tehát más gazdálkodóktól sok információt. Egymás között megosztjuk a problémákat, tapasztalatokat” – mondja az egyik interjúalany. Az ilyen kijelentések azonban elsősorban kétszereplős, bizalmi jellegű kapcsolatokra utalnak, és csak ritkább esetben csoportos, hálózati jellegű információ megosztásra. A térségi agrárinnováció szereplői egyelőre túl kevesen vannak ahhoz, hogy tartós, rendszeres helyi „pezsgés” (a „local buzz” fontosságával kapcsolatban lásd: Bathelt és társai, 2004) induljon be. Részben kivételt a méhészek és a ribizli termesztők képeznek, akiknek a létszáma ma már egy-egy kisebb térségen belül is jelentősebb. A térségi, helyi „pezsgést” szövetkezeti formák, egyesületi szerveződések, vásárok is ösztönözhetik, azonban ezeknek a térségi működése egyelőre csak formális lehetőséget, keretet jelent a hálózatosodáshoz, hiányoznak azok a konkrét programok, amelyek ezeken a kereteken belül az agrár vállalkozókat összekapcsolnák.

3. Képzési programok

Jelentős mennyiségű, ötvennégy szövegrész utal a vállalkozás működésével egyidőben szerzett szakmai tudásszerzésre képzési programok, tanfolyamok, konferenciák, szakmai fórumok keretében. A térségben a rövid távú, célirányos képzési programokból jelentős mennyiségű kínálat van. Ezek igénybevétele a tudásszerzés mellett kétféle gyakorlati célt is szolgálhat, és ezekre az interjúalanyok sok esetben utalnak is. A térségben olyan program is indult, amely néhány hónapos

időtartamban svájci, ausztriai tartózkodást tett lehetővé, amelynek keretében a munkavégzés és a tanulás/tapasztalatszerzés szervezett formában volt. A programokba való belépést a szervezők nem egy esetben előzetes helyi tanulási programban való részvételhez kötötték. Gyakorlati célt szolgált az olyan tanfolyamvégzés is, amely a vállalkozás indításához vagy a pályázatokon való részvételhez szükséges bizonylat (a tervezett tevékenységhez közvetlenül kapcsolódó szakmai végzettséget igazoló diploma) megszerzését szolgálta: „Az egyetem mellett elvégeztem egy ilyen agrárképzést, ami kellett a pályázatomhoz is. Ott volt szó állattenyésztésről, növénytermesztésről, gépészetről. Részletesen megtanították mit hogy kell csinálni”. Ezek a képzési programok természetesen a szakmai tudásszerzésre is lehetőséget kínáltak, amint ezt az interjúalanyok véleménye is többféle formában igazolja. A térségben szervezett konferenciák, szakmai fórumok, technológiai szakmai prezentációk szintén a szervezett keretben való információszerzés alkalmainak tekinthetők. A tudásszerzésre vonatkozó kijelentések általánosító jellege (például: „nagyon fontos”, „ez is hasznos”, „el kell menni”, „tanulni kell”, „minden tanfolyamon tanul valamit az ember” stb.) azonban arra utal, hogy a szervezett keretben zajló tudásszerzési alkalmak is az esetek többségében a személyes tapasztalatszerzés modellje szerint hasznosulnak. Az agrárvállalkozók számára nem a felkínált ismeretek módszeres elsajátítása a cél, hanem a felkínált ismeretanyagból való válogatás annak függvényében, hogy aktuális gondjaik megoldásában mit tartanak felhasználhatónak. A tanulási programokhoz való hozzáállásnak ezt a modelljét a térségre irányuló agrárjellegű tudástranszfer recepciójával kapcsolatos elemzések is hangsúlyozzák (Bíró és Magyar 2020)

4. Támogatási források

A térségi agrárvállalkozások elemzésével foglalkozó szerzők több esetben utaltak már arra (Bíró 2018, Magyar és Bíró 2018, Bíró és Sárosi-Blága 2020, Bíró és Sárosi-Blága 2021), hogy a különböző támogatási források (európai uniós pályázatok, a Mezőgazdasági és Fejlesztési Minisztérium, a LEADER csoportok által kiírt pályázatok, föld alapú támogatások, banki hitelek) igénybevétele a térségben alacsony mértékű, az igénybevétel társadalmi megítélése a térségben ambivalens. Az elemzett anyagban ezzel kapcsolatos harminckét szövegrész egyaránt utal a támogatási források igénybevételével kapcsolatos elfogadó vagy elutasító álláspontra, illetve az igénybe vett források sokféleségére. A kijelentések alacsony száma arra enged következtetni, hogy viszonylag kevés azoknak az innovatív gazdáknak a száma, akik élnek a pályázási lehetőségekkel. Ezek egy része nem tekinthető tényleges pályázatnak (földalapú támogatások igénybevétele), a hiteligenylési lehetőségekből gyakorlatilag csak a térségben korábbról ismert és elfogadott LÁM hitelek⁴ kerülnek említésre.

5. Térségi szakember segítségének igénybevétele

Az elemzett anyagban tizenkét kijelentés utal arra, hogy az agrárvállalkozók a térségben elérhető szakemberektől (állatorvos, kertészmérnök, gyógyszerész, pályázati tanácsadó) segítséget, tanácsot kértek a vállalkozás megtervezéséhez vagy működtetéséhez. Jellemző példa: „A Zágoni Elemér gyógyszerész ebből doktorizott, s ő nagyrészt tudta az információkat, s ha valahol elakadtunk, akkor segített, de nem olyan nehéz a termesztése”. Az agrárszakemberek helyzetével, szerepével foglalkozó korábbi szakmai elemzések már utaltak arra, hogy (Bíró és Tiboldi 2012), hogy az 1989-es rendszerváltást követően az agrármérnökök úgymond partvonalra kerültek, szakmai tudásuk a térségben már nem hasznosul. Az interjúanyagok azt jelzik, hogy ez a helyzet érdemben az utóbbi időszakban nem változott. Kutatási programunkat követően szerveződött meg a térségben a magyar kormány támogatásával az első térségi szaktanácsadói hálózat, amelynek működése vélhetően változást hoz ezen a téren.

⁴ A térségben működő LAM alapítvány 1992 óta működik, jelentős szerepet vállalt a térségi tudástranszferben (www.lamilieni.ro), hitelprogramjának társadalmi megítélése eltér a banki hitelek megítélésétől.

6. Intézményes rendszerben szerzett előzetes tudás

Az interjúalanyok elenyésző számban (kétszázhatvan kijelentésből mindössze tizenkettőben) említik az intézményes keretek közt korábban szerzett szakmai tudásnak a vállalkozás indításában, működtetésében játszott szerepét. Az említések elsősorban egyetemi képzettségre utalnak (agrármérnöki, kertészmérnöki, erdészmérnöki egyetemi képzések, agrárjellegű mesterképzés), a középfokú agrárképzések említése hiányzik (mezőgazdasági szakiskola vagy középiskola). A kijelentések alacsony aránya arra enged következtetni, hogy a hivatalos képzési rendszer kismértékben járul hozzá a térségi agrárinnovációs folyamatok erősödéséhez. Kevés az olyan innovatív gazda, aki hazai, hivatalos oktatási intézményben szerzett tudást, egyik interjúból sem derül ki, hogy például az egyetemen tanult hatására kezdtek volna el innovatívan gazdálkodni. A középfokú agrárképzés említésének hiánya azért is feltűnő, mert a térségben évtizedek óta több olyan középiskola is működik (érettségi diplomát kínáló középfokú képzéssel, illetve szakiskolai képzés kínálattal), amelyeknek kifejezetten az agrárképzés a profilja. Ezzel kapcsolatban azt is jelezni kell, hogy az 1989 után átalakult romániai felsőoktatási rendszerben az agrárjellegű képzések aránya lecsökkent, a középfokú agrár szakképzés (a szakiskolai képzés) hosszabb-rövidebb ideig szünetelt, illetve társadalmi presztízse rendkívüli mértékben lecsökkent (Bíró és társai 2015).

Összegzés

A tanulmányban harminchárom gazdával készített interjú szövegeiben vizsgáltam az innovatív agrárvállalkozások megalapozásában és működtetésében kimutatható külső hatásokat, az interjúalanyok kijelentései alapján. Az egyes hatások arányát az alábbi táblázat foglalja össze.

1. táblázat: A külső hatások típusainak mennyisége és százalékos aránya az interjúkban szereplő kijelentések alapján (Table 1: Quantities and proportions of types of external impacts based on statements in interview responses)

	Külső hatás típusa	Kijelentések Száma	Kijelentések százalékos aránya
1.	külső helyeken szerzett tapasztalat, ismeret	77	30%
2.	a térségben már létező innovatív gyakorlat átvétele	71	27%
3.	képzési programok	54	21%
4.	támogatási források	32	12%
5.	szakember segítsége	14	5%
6.	intézményes rendszerben szerzett előzetes tudás	12	5%
		260	100%

Forrás: Saját szerkesztés

A kétszázhatvan külső hatást jelölő szövegrész több mint fele egyértelműen azt jelzi, hogy (első és második csoport) a gazdák a személyes jellegű, tapasztalati úton szerzett benyomás, megfigyelés által történő ismeretszerzést jelölik meg prioritásként. Meghatározó szerepük a külföldi országokban szerzett, alkalmi jellegű személyes tapasztalatoknak van, és hasonló módon (alkalmi jelleg, személyes tájékozódás) szereznek információkat digitális felületeken is. Ezt a modellt követik azok a tapasztalatszerzési módok is, amelyek a térségen belül már létező, működő innovatív gyakorlat utánzására alapozódnak.

Amit ezzel a hatásmechanizmussal kapcsolatban fontos kiemelni, az a személyes, informális jelleg domináns szerepe, az ebben a folyamatban érvényesülő keresés és véletlenszerűség. Ennek a hatásmechanizmusnak a fókusza az egyéni ambíció, az egyéni törekvés, a „gyűjtögetési” igyekezet. Megítélésem szerint a tájékozódás, a tapasztalatszerzés egyéni és egyedi jellege már

jelzi azt a beállítódást, amely később a létrehozott vállalkozás működésében a pontszerű, szigetszerű működési modellben hangsúlyosabban konkretizálódik (Bíró 2018, Magyar és Bíró 2018, Bíró és Sárosi-Blága 2020, Bíró és Sárosi-Blága 2021).

A külső hatások további négy csoportja (formális tanulás, pályázatok, szakemberek tudásának igénybevétele, az előzetes szakmai képzés szerepe) diffúz képet mutat. A szövegrészek mindössze húsz százaléka utal a képzési programok fontosságára, és jóval kevesebb (öt-öt százalék) a többi hatásra. Mindez együttesen arra utal, hogy a formális szervezeti keretek szerepe kisebb és diverzifikáltabb, mint az informális gyakorlat szerepe. Az elemzett anyagban a kijelentések 57 százaléka explicit módon az informális gyakorlatok fontosságára utal. Ezt a kijelentést tovább árnyalja az a megfigyelés, hogy a formális keretek hasznosításban is az agrárvállalkozók sok esetben informális tudásszerzési eljárásokat működtetnek, vagyis az informális szegmens szerepe, súlya ennél jóval nagyobb lehet. Az informális szegmens dominanciája több fontos szakmai kérdést is felvethet a térségi agrárinnovációs folyamat jelenlegi működésével és várható alakulási trendjével kapcsolatban. A külső hatások elemzésével arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy a vidéki térségben létrejövő agrárvállalkozások konstrukciós folyamata – a külső és belső tényezők interferenciája mellett – a formális és informális módozatok sajátos kombinációját is mutatja, és a vidékkutatás számára ezeknek az interferenciáknak az elemzése fontos kihívást jelenthet. Ezekre a kihívásokra választ adhatnak a jövőben tervezett, székelyföldi nagymintás kutatások, amelyek akár egy-egy földrajzilag jól körülhatárolható mikrorégió jellegzetességeinek összehasonlítását is megkíséreltik.

Irodalomjegyzék

- ALMSTEDT, A. – BROUDER, P. – KARLSSON, S. – LUNDMARK, L. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. *European Countryside*, 4, 297–306. <https://doi.org/10.2478/euco-2014-0016>
- BATHELT, H. – MALMBERG, A. – MASKELL P. (2004): Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, (1), 28, 31-49. <https://doi.org/10.1191/0309132504ph469oa>
- BÍRÓ A. Z. – BODÓ J. – BURUS-SIKLÓDI B. (szerk.) (2015): *Szakképzés, együttműködés, társadalmi modernizáció. A romániai magyar szakképzés helyzetképe és fejlesztési lehetőségei*. Csíkszereda: Alutus Kiadó.
- BÍRÓ A. Z. – KOVÁCS J. T. (in press): Az új vidékfejlesztési paradigma hatása a székelyföldi térségben. Partiumi Keresztény Egyetem.
- BÍRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2016): *Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a vidéki térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BÍRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2017): *A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BÍRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2018): *Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BÍRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2020): *Szaktanácsadás – agrárium – innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BÍRÓ, A. Z. – SÁROSI-BLÁGA, Á. (2020): Embeddedness or Marginalization? Aspects for Analysing the Local Embeddedness of Innovative Agricultural Enterprises in Szeklerland. *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses*, 10, 77–93. <https://doi.org/10.2478/aussoc-2020-0004>
- BÍRÓ, A. Z. – SÁROSI-BLÁGA, Á. (2021): Paradigm Shift or Individual Experiment? A Socio-analysis of Agricultural Innovation Processes in a Rural Region. *Psihologia Socială*, (2), 48, 57-74.
- BÍRÓ A. Z. – TIBOLDI I. (2012): *Agrárképzés minden szinten*. Magyar Tudomány Háza 1. Csíkszereda: Státus Kiadó.

- BIRÓ A. Z. (2018): Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. Gazdaság-Régió-Társadalom*, 3, 88–97.
- BIRÓ, A. Z. (2019): Szeklerland – What Kind of Countryside? *Pro Scientia Ruralis*, 3-4. 129–151.
- GERGEN, K. J. – GERGEN, M. M. (1984): The Social Construction Of Narrative Accounts. *Historical Social Psychology*, 173–190.
- GLASER, B. – STRAUSS, A. (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- KORSGAARD, S. – ANDERSON, A. R. (2011): Enacting entrepreneurship as social value creation. *International Small Business Journal*, (2), 29. 135–151.
<https://doi.org/10.1177/0266242610391936>
- KOVÁCS J. T. (2017): Innovatív agrárvállalkozások indítását meghatározó tényezők Székelyföldön. *Pro Scientia Ruralis*. (II), 1, 166–180.
- KOVÁCS J. T. (2018): A társadalmi beágyazódást alakító tényezők vizsgálata Székelyföldön. In: *Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció mint székelyföldi fejlesztési paradigma*. (szerk.: Biró A. Z., Magyar F.), Csíkszereda: Státus Kiadó, 97–117.
- LAKI L. – BIRÓ A. Z. (2001): A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón. *Európa Tanulmányok 6*, Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- MCKEEVER, E. – JACK, S. – ANDERSON A. (2014): Embedded entrepreneurship in the creative re-construction of place. *Journal of Business Venturing* (1), 30, 50–65.
<https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2014.07.002>
- MILES, M. B. – HUBERMAN, A. M. (1994): *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.
- MURDOCH, J. (2000): Networks: A New Paradigm of Rural Development? *Journal of Rural Studies*, (4), 16, 407–419.
[https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00022-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X)
- MÜLLER, S. – KORSGAARD, S. (2018): Resources and Bridging: The Role of Spatial Context in Rural Entrepreneurship. *Entrepreneurship & Regional Development* (1–2), 30, 224–255. <https://doi.org/10.1080/08985626.2017.1402092>
- OECD (2006): *The new rural paradigm: Policies and governance*. Paris: OECD publications.
- PATO, L. (2020): Entrepreneurship and Innovation Towards Rural Development Evidence from a Peripheral Area in Portugal. *European Countryside*, (2), 12, 209–220.
<https://doi.org/10.2478/euco-2020-0012>
- SHUCKSMITH, M. (2010): Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis*, (1), 50, 1–14. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2009.00497.x>
- VAN DER PLOEG, J. D. és társai (2000): Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, (4), 40, 391–408.
<https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- WELTER, F. (2011): Contextualizing Entrepreneurship – Conceptual Challenges and Ways Forward. *Entrepreneurship Theory and Practice*, (1), 35, 165–84.
<https://doi.org/10.4337/9781788119474.00016>
- WOODS, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography*, 31, 485–507.
<https://doi.org/10.1177/0309132507079503>
- YIN, R. K. (2009): *Case Study Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.